

ÁRPÁD-KORI MUSZLIM TELEP ÉS TEMETŐJE OROSHÁZÁN

RÓZSA ZOLTÁN, BALÁZS JÁNOS, CSÁNYI VIKTOR, TUGYA BEÁTA

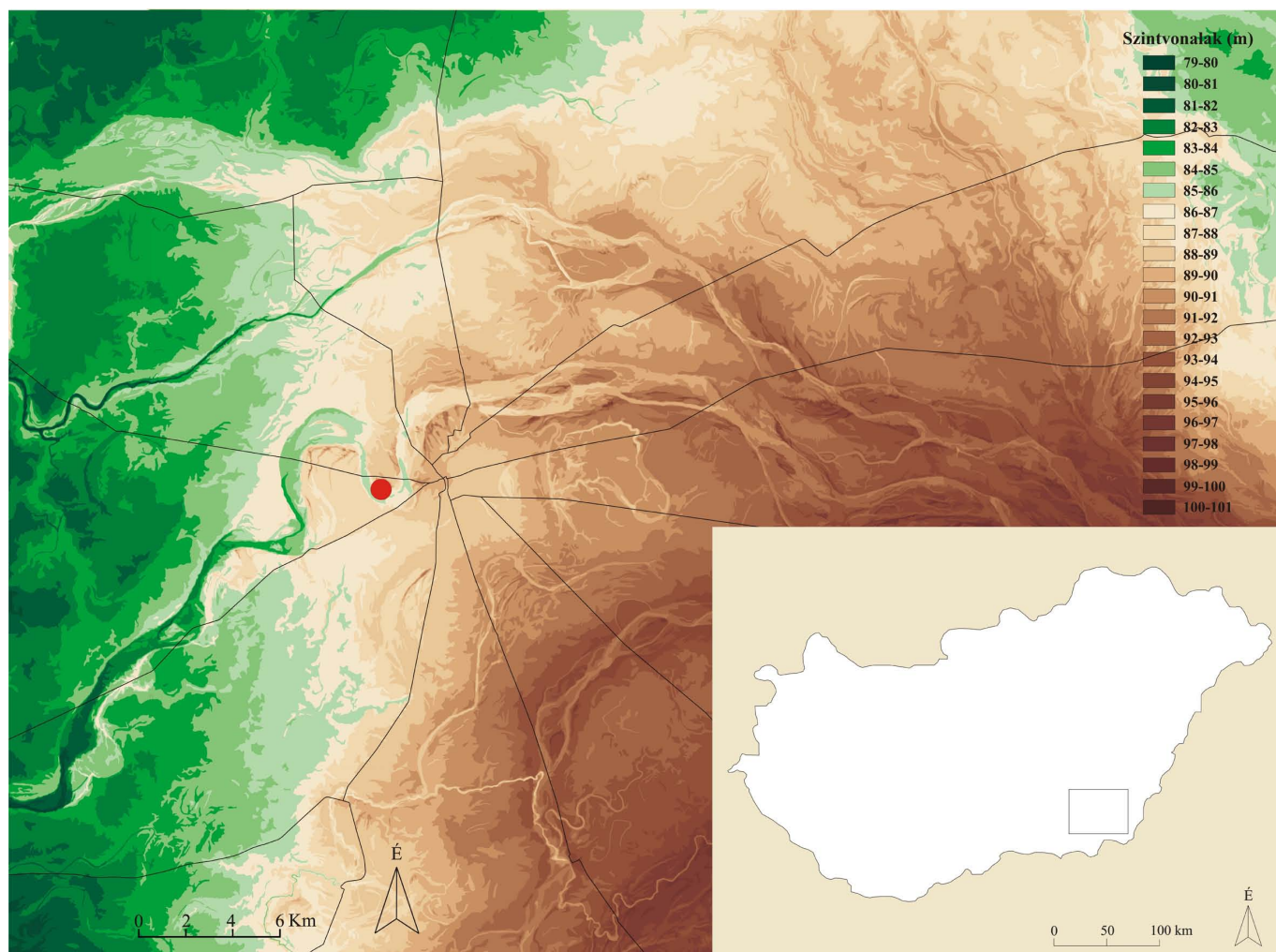
„Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő...” írja Szent István fiához, Imre herceghez szóló intelmeiben. És valóban, a középkori Magyar Királyság etnikum és vallás tekintetében is az egyik legszínezesebb ország volt a korabeli Európában. Ez a tarkaság azonban a 21. század kutatói előtt csak nagyon szerencsés esetekben bontakozik ki. Egy olyan 12–13. századi telepet és temetőjét tártuk fel Orosházán, amelyet jelen ismereteink alapján muszlimnak határozhatunk meg. Az orosházi Árpád-kori telep kiválóan példázza a muszlimok írásos forrásokból ismert gazdasági és katonai szerepét: a korabeli kereskedőket, pénzváltókat, kamarabérlőket, esetlegesen a katonáskodással, mélységi határvédelemmel foglalkozó elemeket sejtjük lakói közt.

A három földrajzi kistérség határán fekvő Orosháza és térsége a régészeti források által lefedett korszakokban egyszerre tűnik központi szerepet játszó régiónak és perifériának, mivel az ős-Maros elhagyott medrei csak időszakosan nyújtottak megfelelő életteret az itt lakók számára. Így az Árpád-kor közösségei is századról-századra különböző intenzitással alakították környezetüket. Ahogyan az egyre növekvő mennyiségű, változatos régészeti anyag alapján látható, a régió a földrajzi környezetnek köszönhetően a transzfer szerepből nem igazán tudott kilépni: az ős-Maros medrei csak időnként teltek meg vízzel, ami elsősorban az átmenő forgalomnak kedvezett.

Az Orosháza határában az elmúlt években feltárt Árpád-kori település földbe ástott házai, gödrei és árkai megfelelnek az Árpád-kori falusi környezet feltárásokból ismert általános képének, miként a leletanyag főbb párhuzamai is előkerültek a Kárpát-medencei ásatások során. Előfordul azonban néhány olyan lelettípus, amely miatt kissé mégis eltér a kép a szokásostól. A bográcsok és fazekak után harmadik helyen, szép számban kerültek elő palackok és korsók, melyeket nagyrészt a helyi piacokon szerezhettek be a falu egykori lakói. Nagy számuk mégis arra utal, hogy a település lakosainak étkezési kultúrája bizonyos mértékben eltért az általánostól. Sajátos szokásra engednek következtetni azok a hatalmas méretű sütőharangok, és a hozzájuk tartozó vaskos, peremes sütőlapok töredékei is, amelyek az egyik házban kerültek elő. A ház a település központi részén helyezkedett el. A padló alá süllyesztett, téglából rakott dongaboltozatos kemence kiemeli a telepen előkerült hasonló szerkezetű házak sorából. Az objektum igazi jelentőségét mégis a fent leírtak együttese adja, amely alapján közösségi szintű főzési gyakorlatot feltételezünk az egykori boronafalú épületben. Falusi környezetben egyedinek számít a településen előkerült csontfeldolgozó műhely is.¹

A település lakóinak foglalkozásáról tanúskodnak a lelőhely objektumaiból előkerült mérlegserpenyők. Ezek arra engednek következtetni, hogy az itt élők kereskedelemmel foglalkoztak. A földrajzi környezet, a nagy folyók átkelőihez futó utak hálózata kiválóan szolgálta a terület mindenkor urainak kereskedelmi és hadi céljait regionális és országos szinten egyaránt; így volt ez az Árpád-korban is. Az állatcsontanyag vizsgálata többet is elárul a közösségről. A feltárt mintegy 400 objektum 15.657 db állatcsontot tartalmazott, ebből mindössze 24 darabot lehetett sertéscsontként meghatározni (ezek azonban az ugyanitt feltárt avar település szórványanyagaként is értelmezhetőek). Nyugodtan kijelenthetjük tehát, hogy a település lakossága egyáltalán nem fogyasztott sertéshúst. Hasonló jelenséget figyeltek meg a középkori Magyarország néhány

¹ Lichtenstein László – Rózsa Zoltán – Tugya Beáta: Adatok a XII. század végi Orosháza iparához. Egy csontmegmunkáló műhely hulladékanyaga. In: „Hadak útján” – Népességek és iparok a népvándorlás korában, szerk. Újlaki Pongrácz Zsuzsánna (Nagykovácsi: Pars Kft, 2006), 273–285.

1. kép: Orosháza tágabb térségének domborzati térképe a lelőhellyel (Orosháza, Bónum-falu hely, KÖH 29828) és a bronzkori alapokon nyugvó jelenkori úthálózattal (készítette: Horváth Zsolt – Rédei Dániel)

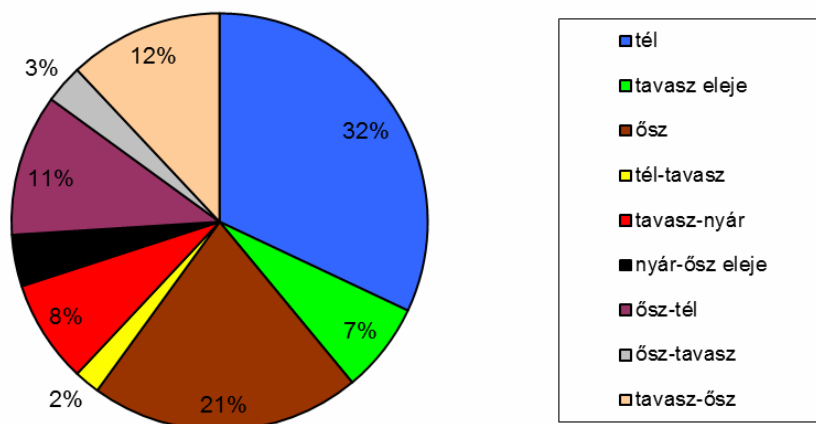
más lelőhelye kapcsán is, és ezekben az esetekben a kutatás a történeti magyarázatot az adott közösség a környezetétől eltérő vallási, és azzal összefüggésben etnikai jellegében találta meg. Jelenlegi ismereteink szerint az Árpád-korból származó hazai párhuzam (Hajdú)Böszörmény, ahol szintén elhanyagolható a sertécsontok száma.² A feltárt települést a hozzá kapcsolható Böszörmény helynév miatt egy izmaelita csoport régészeti hagyatékának tartja a kutatás. Böszörmény szavunk az ismaelitához és a saracenusához hasonlatosan leginkább vallási megjelölést takart a középkorban (musliman – muzulmán), bár felmerült egy Szir-darja alsó folyásánál élő néppel, végső soron a kálizokkal való azonosítás lehetősége is.³ A budai vár területén előkerült, zárt kontextusból származó leletegyüttes kapcsán a sertécsontok hiányát a helyi zsidó közösséghez kötötte az elemzés.⁴ Az orosházi település reprezentatív mennyiségű állatcsontanyaga vizsgálatának további eredménye a fiatal életkorban levágott szarvasmarhák és kiskérődzők magas arányáról számol be, ami szintén eltér a szokásos gyakorlattól. Mutathatja az itt élők viszonylagos gazdagságát – megengedhették maguknak, hogy a fiatal állatokat húsfogyasztásra hasznosítsák –, de a magyarázat lehet ennél összetettebb is.

² Szabó László: Megjegyzések a Böszörmények kérdéséhez. A Hajdúböszörmény határában talált Árpád-kori falu régészeti leletei alapján. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2002–2003* (2003), 73–108.

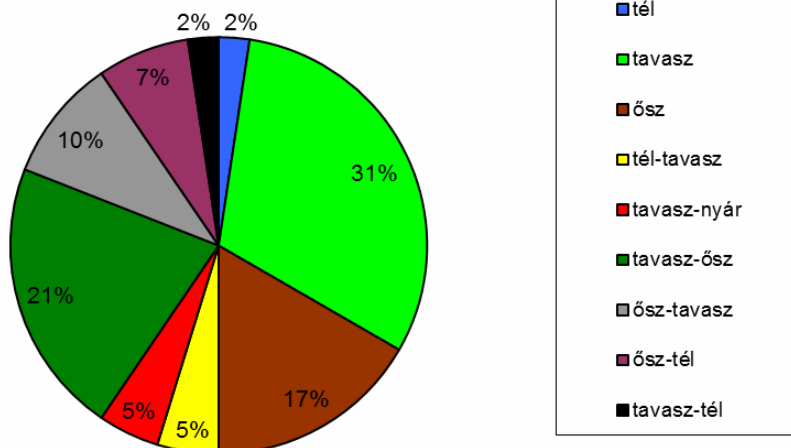
³ Czeglédy Károly: Az Árpád-kori mohamedánokról és neveikről. *Nyelvtudományi Értekezések* 70 (1971), 254–259.

⁴ Csipán Péter: Az állatcsontok eltérő kulturális szokásokat jelző szerepe. 14–16. századi állatcsontleletek Budáról. *Budapest Régiségei* 41 (2007), 299–316.

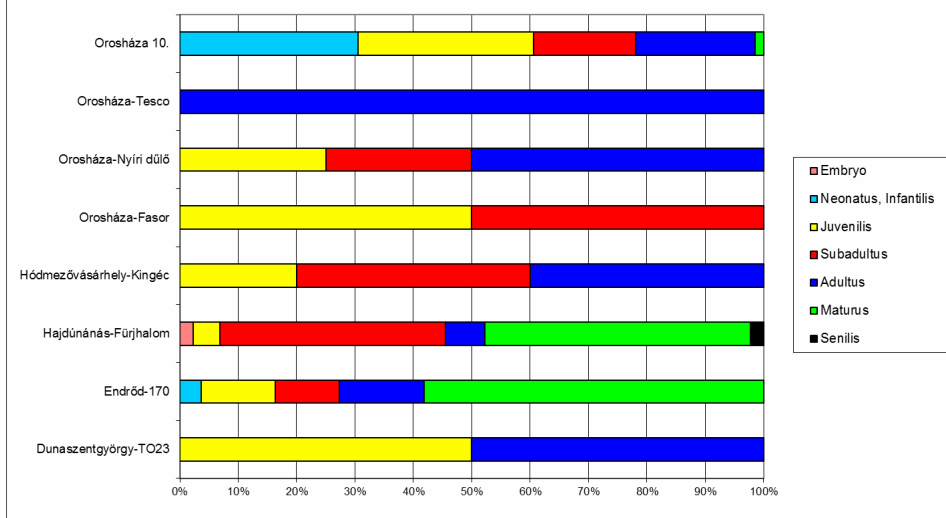
A fiatal kiskérődzők levágásának ideje (100 egyed)

A fiatal szarvasmarhák levágásának ideje (42 egyed)

A kiskérődzők életkori megoszlása Árpád-kori lelőhelyeken

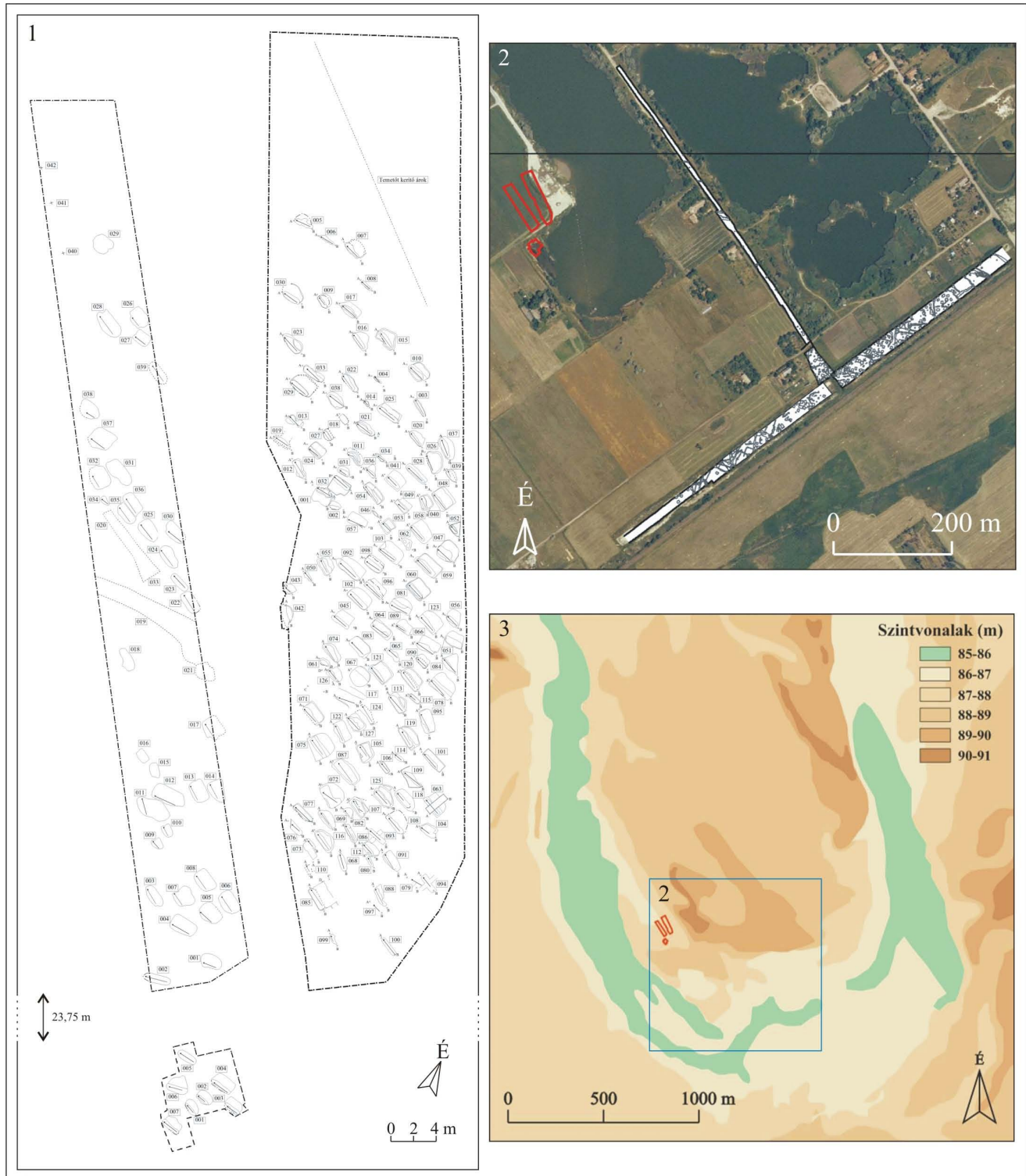
2. kép: Az állatsontanyag elemzésének eredményei

3. kép: A 63. sír metszete, feltárásnak állapotfotói (fotó: Lénárt Ferenc)

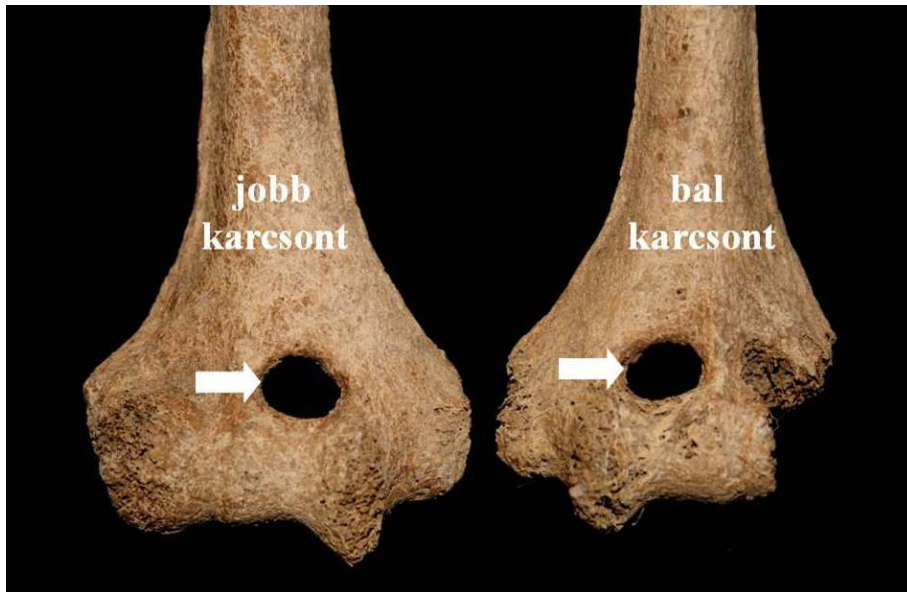
Bár igen szűkösek a településsel kapcsolatos írott források, mégis segítséget jelentenek a régészeti eredmények értelmezésében azzal, amit elárulnak az itt lakókról. A korszakból származó írott adatok száma elenyésző, kizárólag későbbi évszázadokból származó birtokadományozó vagy az adományokat megerősítő oklevelekkel rendelkezünk. Ezek közül témánk szempontjából kiemelkedik az, amely Orosháza északi határában a Böszörményestelek helynevet említi. Ez alapján úgy tűnik, itt is okkal tételezhető fel egy muszlim közösség jelenléte. A feltáráson tapasztalt, a szokásos Árpád-kori képtől eltérő jelenségekre magyarázatot jelenthet a közösség a környező lakosságtól eltérő vallása, és ehhez kapcsolódóan talán eltérő etnikuma. A sertéscsontok hiánya kapcsán már említettük, hogy a hasonló eseteket iszlám, illetve zsidó közösségekhez kötötte a kutatás. A nagyszámú fiatalon leölt állatra utaló adatok nyomán felsejlik az iszlám világ egyik fontos ünnepe is. Az Áldozati Ünnepe a Ramadánhoz kötődik, 70 nappal követi azt, ugyanúgy mozgó ünnep. Vallási előírások szerint ezen a napon hibátlan minőségű fiatal állatot, első sorban szarvasmarhát, juhot vagy kecskét áldoznak. Az Orosházán előkerült őszi-tavaszi mortalitású kiskérődzők és a többségében tavaszi-nyári vágású borjak mintegy „kiegészítik egymást”, az így kialakult kép megfeleltethető az iszlám vallási előírásainak.

A falutól északnyugatra az utóbbi évtizedekben egy nagy kiterjedésű temető több száz sírja semmisült meg bányatevékenység során. Az elmúlt években azonban közel 170 sírt sikerült feltárni a lelőhelyen. A telep és a rendkívül leletszegény temető kapcsolatára egy szintén az Árpád-korra keltezhető gyűrű enged következtetni. A sorokba rendezett temetkezések mindegyike padmalyos volt, ami azt jelenti, hogy az akna déli fala alá egy lépcsővel mélyülő oldalüreget vájtak, az aknával pedig egy keskeny nyak biztosította a kapcsolatot. Az Árpád-kori templom körüli temetőkben ilyen sírok nem szoktak előkerülni, a halottakat rendszerint egyszerű, téglalap alakú sírgödrökbe (aknasírokba) temették el. A padmalyos sírforma egy olyan

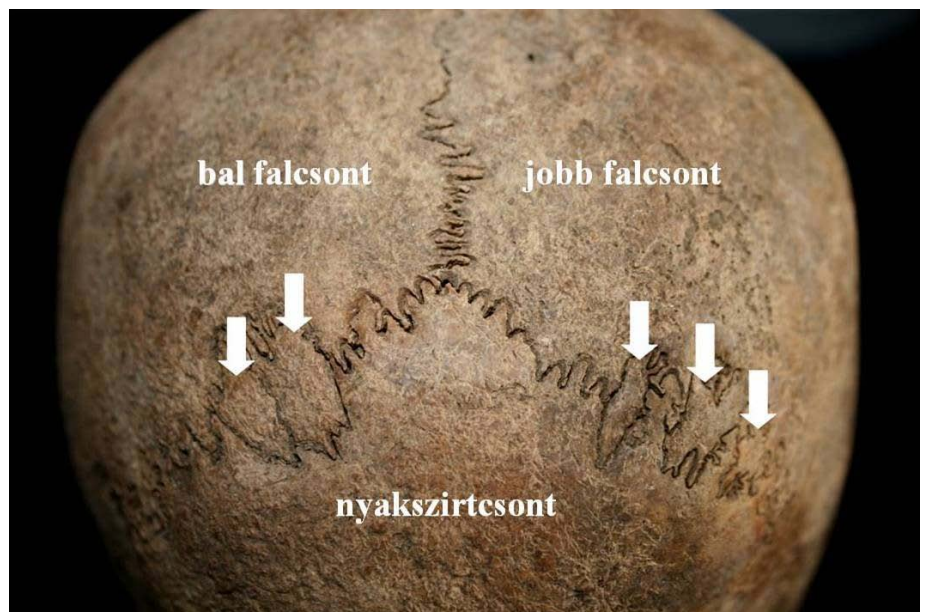

4. kép: A feltárt temetőrészlet topográfiai helyzete és felmérési rajza
(készítette: Archeoline Kft. Szeged, Horváth Zsolt – Rédei Dániel)

közösségre utal, amely temetkezési szokásrendszerében eltért a környezetétől. A vázak kar- és kéztartása a keskeny nyílás miatt változatos, a vázakat általában oldalukra fektetették. Az eltemetettek fejét azonban következetesen egy irányba, dél-délkelet felé fordították. Ez valószínűleg Mekka irányát jelzi, jóllehet ebben az esetben ez és a sírgödrök tájolása a vallási előírásoknak – miszerint a Kába szentély felé nézzen az elhunyt – csak részben felelt meg. Ennek magyarázata véleményünk szerint a földrajzi ismeretek hiánya volt,

5. kép: Foramen supratrochleare, Orosháza 10. lh. (2013), 83. sír (fotó: Balázs János)

6. kép: Worm-féle csontok, Orosháza 10. lh. (2013), 12. sír (fotó: Balázs János)

és a közösség talán azt az irányt követte, amelyet régi hazájában.⁵ Az iszlám temetkezés mellékszabályok szerinti közmegegyezésen, illetve egy-egy adott közösség hagyományain alapul. A sírforma nem szerepel az iszlám előírásokban, így a padmalyos sírok a szokatlan formával csak arra utalnak, hogy itt egy a környezetétől eltérő szokásrendszerű közösségről van szó. Az iszlám előírásoknak megfelelő szokásként értelmezhető azonban a vázak és a sírgödrök tájolása.⁶

A csontmaradványok elemzése alapján kiderült, hogy az egykori közösség embertani képe igen heterogén, a férfiak és nők magassága közti eltérés nagyobb az átlagosnál, mintegy 20 cm. Kiemelendő az anatómiai variációk nagy száma, a vizsgálható karcsontok 30%-án foramen supratrochleare (a singcsont ízesülése feletti lyuk), a vizsgálható koponyák 60%-án Worm-féle csontok (szám feletti, önálló csontocskák

⁵ Az orosházi – pénzváltással és sókereskedelemmel foglalkozó – muszlimok nagy valószínűség szerint kálizok lehettek, érkezési irányuk azonban még ismeretlen. Rózsa Zoltán – Tugya Beáta: Kik voltak az első Orosháza lakói? Problémafelvetés egy kutatás kezdetén. *Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából* 6 (2012), 17–31.

⁶ Köszönjük Ebubekir D. Ferenczi segítségét!

a falcsontok és a nyakszirtcsont közötti varratban) figyelhetők meg. Ezek az anatómiai sajátosságok arra utalnak, hogy a közösség bizonyos mértékben különbözött az Árpád kori népesség átlagától.⁷

A 12–13. századi települést tágabb környezetével együtt kell vizsgálnunk ahhoz, hogy teljesebb képet kapjunk az itt élő közösségről. Véleményünk szerint annak a sószállító útvonalnak volt a része, melynek tengelyét az Egresi monostort, Pereget és a Körösök vidékét összekötő mesterséges, folyóméretű csatornák alkották. Az orosházi bösörmények leginkább a sókereskedelemben jártas kálizok lehettek, akik Rogerius nagyváradi kanonok leírása alapján nagy valószínűséggel Peregnél vesztették életüket a tatárjárás során.⁸ A központilag irányított sókereskedelem kapcsán vélhetően idetelepített közösség arculata ma még kevésbé ismert. A közeljövő feladata, hogy a kutatás eredményeit összevegyük a biztos párhuzammal (Hajdúböszörménnyel) annak érdekében, hogy a magyarországi – mindamellett minden bizonnyal igen változatos szokásrendszerű és anyagi kultúrájú – muszlimokról a lehető legpontosabb képet rajzolhassuk meg. A két Bösörményt a fentiek miatt érthető módon kapcsolják össze a tatárjárás korában elrejtett kincsleletek is egymással, melyek a népcsoport Árpád-kori gazdasági életben betöltött súlyára, az átlagosnál nagyobb szerepére és ebből következően vagyoni helyzetére is utalnak.

AJÁNLOTT IRODALOM

BEREND NÓRA

A kereszténység kapujában – zsidók, muszlimok és „pogányok” a középkori Magyar Királyságban. Budapest: Attraktor, 2012.

RÓZSA ZOLTÁN – TUGYA BEÁTA

Kik voltak az első Orosháza lakói? Problémafelvetés egy kutatás kezdetén. *Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából* 6 (2012), 17–31.

SZABÓ LÁSZLÓ

Megjegyzések a Bösörmények kérdéséhez. A Hajdúböszörmény határában talált Árpád-kori falu régészeti leletei alapján. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2002–2003* (2003), 73–108.

SZÜCS JENŐ

Két történelmi példa az etnikai csoportok életképességéről. *Holmi*, internetes folyóirat 2008 november. <http://www.holmi.org/2008/11/szucs-jeno-ket-tortenelmi-pelda-az-etnikai-csoportok-eletkepessagerol>

⁷ Platzer, W.: *Anatómia I.* (Budapest: Springer, 1996), 113, 309.

⁸ A lelőhely déli, keleti irányú távolsági kapcsolatrendszeréhez ld. Langó Péter – Rózsa Zoltán: Az Árpád-kori Orosháza kapcsolatrendszere. Az alsó íven négysoros gyöngydróttal és három gyöngykoszorúval díszített függők. *Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából* 7 (2012), 40–47. A térségi kapcsolati hálózathoz ld. Rózsa Zoltán: Amiért 70 falu népének vére folyt. A peregi vérmező lokalizálásának kérdése. *Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából* 9 (2013), 3–11.